

Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Istorie și Filosofie
Școala Doctorală Relații Internaționale și Studii de Securitate

TEZĂ DE DOCTORAT:

**PERCEPȚIA HOLOCAUSTULUI ÎN ROMÂNIA POST-COMUNISTĂ. DISCURS
POLITIC ȘI ATITUDINE CIVICĂ.**

Coordonator științific:

Prof. Univ. Dr. Michael Shafir

Doctorand:

Andreea-Cătălina Bolohan
(căs. Paul)

Cluj-Napoca
2013

Cuprins

ARGUMENT	3
CAPITOLUL I. Negarea Holocaustului: abordări teoretice și perspective analitice.....	12
1. Clarificări terminologice.....	16
2. Ce înseamnă negarea Holocaustului?	17
3. Cum se manifestă negarea Holocaustului?	19
I. Uitarea statal-organizată	20
II. Negarea integrală.....	25
III. Negarea deflexivă	28
IV. Negarea selectivă	29
V. Trivializarea prin comparație a Holocaustului.....	31
4. Reacții la negarea Holocaustului	41
5. Legislația în vigoare.....	43
Concluzii.....	44
CAPITOLUL II.	
Rescrierea istoriei recente. Confruntarea cu trecutul: reacții instituționale.....	47
1. Istorie... Memorie... Present.....	48
2. Confruntarea cu trecutul: reacții instituționale.	69
2.1 Înființarea Comisiei pentru Studierea Holocaustului în România	80
2.2. Analiza Raportului:	85
Concluzii.....	90
CAPITOLUL III. Diagnoză politico-socială a percepției Holocaustului în România post-comunistă	94
1. Publicarea și receptarea Raportului Final	95
1. Receptarea pozitivist-obiectivă.....	95
2. Primirea distant-ironică.....	96
3. Dezbateră critic-istorică	97
4. Contestarea ideologică	97
2. Discursul elitei politice românești cu privire la Holocaustul din România	104
3. Ordonanța de Urgență 31/2002- Legea 107 din 26 aprilie 2006- succes sau eșec?.107	
4. Reacții ale societății civile la Legea 107.....	126
5. Teme anti-semite întâlnite în discursul public: evreii și comunismul, reabilitarea lui Antonescu, complotul evreiesc și implicarea evreilor în noua ordine economică de după 1989.....	135
6. Profil de creator și difuzor de mesaje antisemite și negare a Holocaustului.	146
Antisemitismul nostalgic autodisciplinat.....	147
Antisemitismul autopropulsor.....	148
Antisemitismul neo-populist mercantil.....	151
7. Intereseul/Dezinteresul public față de Holocaust și evrei.....	157

Climat interetnic: percepția asupra alterității	157
Atitudinea față de Holocaustul din România	164
Concluzii	172
CONSIDERAȚII FINALE	175
BIBLIOGRAFIE.....	179

MULȚUMIRI

Teza de doctorat cu titlul „Percepția Holocaustului în România post-comunistă. Discurs politic și atitudine civică” a fost realizată cu sprijinul Fondului Social European și al Universității Babeș-Bolyai, acordat prin proiectul de burse doctorale POSDRU¹.

Bursa doctorală POSDRU mi-a oferit șansa deosebită de a efectua un stagiu de cercetare, pe durata a trei luni de zile, la una dintre cele mai cunoscute centre universitare din Europa și anume Central European University, Budapesta. La această instituția am avut onoarea de a-l avea ca îndrumător academic pe profesorul András Kovács, directorul Departamentului de Studii Naționale al prestigioasei Universității, specialist în domeniul studiilor iudaice și al studiilor naționale.

Nu în ultimul rând doresc să mulțumesc dlui. prof. univ. Dr. Michael Shafir pentru coordonarea științifică acordată pe parcursul celor trei ani de studii doctorale pentru cunoștințele împărtășite cu dedicație și profesionalism, precum și pentru aria de expertiză vastă pusă în slujba cercetării academice desfășurate la cel mai înalt nivel.

¹ Investește în oameni !

FONDUL SOCIAL EUROPEAN

Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013

Axa prioritară 1. Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere

Domeniul major de intervenție 1.5. Programe doctorale și postdoctorale în sprijinul cercetării

Contract nr: POSDRU/88/1.5/S/60185: „STUDII DOCTORALE INOVATIVE ÎNTR-O SOCIETATE BAZATĂ PE CUNOAȘTERE”

ARGUMENT

Când începi să cercetezi o temă nouă, care nu cu multă vreme în urmă era considerată un tabu nu numai pentru nespecialiști, dar chiar și pentru cercetătorii istorici, se face remarcată imediat dificultatea de a duce la capăt un asemenea demers. Cu toate acestea, în ultimii ani au apărut mai multe și diferite abordări pe tema Holocaustului în România. În Occident, asemenea abordări au deja o tradiție de câțiva zeci de ani. Aproape fiecare domeniu și aspect al vieții particulare și colective a fost cercetat și prezentat publicului larg ca formă actuală a scrisului istoric interdisciplinar. Miile de articole și volume sunt mărturia unui proces aflat și azi în desfășurare.

Tema propusă spre cercetare, „Percepția Holocaustului în România post-comunistă. Discurs politic și atitudine civică”, reprezintă un domeniu ce *a fost și nu a fost* cercetat îndeajuns, mai ales în literatura de specialitate din România. Pe de o parte, despre Holocaust s-au scris atâtea cărți, romane, memorii, proză încât ar fi greu să fie parcurse într-o viață de om. Pe de altă parte, numeroase aspecte ce țin de acceptarea trecutului istoric și receptarea Holocaustului în România postcomunistă reprezintă doar câteva aspecte care au fost neglijate intenționat sau efectiv evitate din teama de a pătrunde într-un domeniu sensibil.

Necesitatea unei asemenea abordări reiese din nevoia de a cunoaște ceea ce am putea numi confruntarea cu trecutul și acceptarea acestuia. Holocaustul este o realitate, el s-a petrecut și rămâne până în zilele noastre, un eveniment singular, deoarece distrugerea evreilor a avut trăsăturile organizării industrializate a politicii de nimicire. Holocaustul a produs numeroase victime, ceea ce ridică o serie de întrebări: *De ce, deși nu toate victimele au fost evrei, toți evreii au fost victime? De ce a așteptat România atât de mult pentru a se împăca cu propriul trecut? Dacă cercetătorii au demonstrat că Holocaustul s-a petrecut în România, de ce există totuși voci care contestă acest fapt și ce urmăresc acei indivizi prin politica de distorsionare, negaționism și trivializare prin comparație?*

Așa stând lucrurile, cred că istoricul, analistul politic, trebuie să caute, să cerceteze și să descopere factorii care provoacă asemenea gesturi.

“În încercarea de a limpezi trecutul, est-europenii își dispută controlul asupra prezentului. Miturile despre trecut sunt sistematic rescrise pentru a se plia dezbaterii politice curente”². Iată cum caracteriza spațiul central și est-european, bântuit de fantomele trecutului, Tina Rosenberg, în cartea sa *The Haunted Land: Facing Europe's Ghosts After Communism*. În unele cazuri, aceste fantome sunt mai vechi decât comunismul, iar în altele răspunderea o poartă chiar regimurile comuniste. Fără doar și poate, România se încadrează în cea de a doua categorie. La fel ca alte societăți, și ea a fost nevoită să răspundă la un moment dat istoriei: fie refuza orice amintire, fie înfrunta problema fărâdelegilor. Răspunsul la o astfel de confruntare cu propria istorie depinde, în mai toate cazurile, de echilibrul forțelor ce compun elita politică. Îndeobște, răspunsurile pe care le dă o societate acestor întrebări sunt amestecate, ceea ce se traduce prin adoptarea unor strategii politice menite să rezolve măcar unele dintre problemele ridicate de către un trecut dificil.

În acest caz, din dorința de a avea o istorie care să lucreze în folosul vieții, confruntarea cât mai deschisă cu fantomele trecutului devine o obligație morală. Eludarea unui trecut problematic nu are alt efect decât reîntoarcerea acestuia, mai apăsător și mai greu de înfruntat. Ori, mai devreme sau mai târziu, fiecare societate va fi nevoită să se confrunte cu spectrele propriului trecut.

Înființarea unei Comisii pentru Studiarea Holocaustului în România a constituit un prim pas într-un lung și deloc ușor proces de recuperare a memoriei și de asumare a responsabilităților, în acord cu valorile morale și politice care stau la baza noului statut de țară democratică. Conform spuselor președintelui Ion Iliescu, în perioada a cărui mandat s-a înființat această Comisie, „evaluarea critică a trecutului este totodată necesară pentru a nu-l uita, precum și pentru stabilirea cu claritate a reperelor necesare efortului de a ne

² Tina Rosenberg, *The Haunted Land: Facing Europe's Ghosts After Communism*, Vintage Books Edition, New York, 1995, p. XIV.

construi pe noi înșine, ca parte a construcției viitorului națiunii noastre.”³ Iliescu chiar puncta în discursul său că necesitatea rememorării trecutului e cu atât mai potrivită cu cât este vorba despre evenimente tragice asupra cărora s-a așternut îndelung o tăcere prin nimic motivată și că, tocmai acest trecut ne obligă să creăm acele mecanisme și instituții care să servească drept anticorpi ai societății împotriva rasismului, antisemitismului, xenofobiei.

Crearea Comisiei pentru Studierea Holocaustului în România în toamna anului 2003 a fost provocată de: câteva evenimente politice, campanii de presă în favoarea reabilitării dictatorului Ion Antonescu, contrareacții naționale și internaționale la recrudescența cultului lui Antonescu, controversatul interviu acordat de președintele Iliescu ziarului israelian *Ha'aretz*. Crearea Comisiei nu a rămas neobservată de către presa internațională, ziarul elvețian *Wochenzeitung* și cel berlinez *Die Tagenszeitung* catalogând evenimentul ca fiind unul de dimensiune istorică excepțională, prin care România părea dispusă să-și asume trecutul fascist. Deși comunitatea internațională a receptat într-o notă pozitivă demersurile administrației prezidențiale române de a-și asuma acest trecut, presa din țară, de la cea „mainstream” la cea extremist-naționalistă, a contestat necesitatea și importanța evenimentului. Astfel, totul a fost interpretat ca o încercare de culpabilizare a poporului român și, mai mult, s-a pus la îndoială credibilitatea Comisiei.

Prezentarea publică a Raportului la 11 noiembrie 2004 a stârnit reacții diferite. Pe de o parte, Raportul a primit o receptare pozitiv-obiectivă, prin care România este recunoscută ca fiind cel mai activ aliat al Germaniei în acțiunea de exterminare a evreilor. Pe de cealaltă parte, primirea distant-ironică s-a reflectat în neîncrederea afișată față de sinceritatea președintelui Iliescu în ceea ce privește dorința acestuia de a elucida trecutul și prin ignorarea rezultatelor cercetărilor istorice și politologice cuprinse în Raportul Final, în condițiile în care nu am fost martorii unei contestări critic-istorice. Însă cea mai radicală formă este cea de contestare ideologică, care apare în numeroase articole din presa

³ Ion Iliescu *apud* Comisia Internațională pentru studierea Holocaustului în România, *Raport Final*, Polirom, Iași, 2005, p. 12.

românească, atât cea democratică cât și cea naționalist-extremistă și care are ca numitor comun negarea Holocaustului.

Tocmai acest fapt cere ca trecutul legat de Holocaust să fie abordat într-o viziune nouă. Se pare că nu există o disponibilitate reală de a privi istoria evreilor din România ca parte a istoriei României, iar această separare constituie un impediment major în calea evaluării critice a trecutului național. Însă eludarea unui trecut problematic nu are alt efect decât reîntoarcerea sa, mai apăsător și mai greu de înfruntat. E destul de simplu să decretezi un cadru instituțional, bazat pe civism, dar este mai dificil să îl pui în practică în viața unei societăți. Episoadele tragice ale istoriei recente demonstrează că oamenii de rând rămân pasivi atunci când autoritățile iau măsuri împotriva unui grup de concetățeni- ceea ce, potrivit Hannei Arendt face parte integrală din „banalitatea răului”. Răul pare banal din punctul de vedere al observatorului sau cercetătorului neimplicat, însă el nu este banal pentru cei ce îl îndură. Consimțind pasiv la aceste abuzuri, demnitatea cetățenilor de rând este compromisă de pasivitatea lor civică. E nevoie de o implicare publică activă pentru a putea ajunge la o reformulare a valorilor unei societăți și la reconstrucția unei comunități morale, apte să protejeze democrația, libertățile sociale și politice. Un astfel de proces va avea un rol terapeutic și va fi, în același timp, favorabil democrației. Grație autorității ei, legea are de jucat un rol important în confruntarea cu trecutul.

În acest context, scopul lucrării este de a evalua incidența unor astfel de atitudini în spațiul public românesc și de a sensibiliza conștiința civică asupra riscului promovării de mesaje incitatoare. Analiza mesajelor antisemite și de negare a Holocaustului din mass-media românească constituie subiectul ultimei părți a lucrării. Cotidiene naționale, reviste culturale și periodice de politică internă și internațională vor face subiect de cercetare. Obiectivul unui asemenea demers este de a evalua extensia și posibilul impact al unor mesaje iliberale, al căror efect este păstrarea în mentalul colectiv a unor prejudecăți și stereotipuri despre „Celălalt”. Nominalizarea autorilor și a canalelor de difuzare ale antisemitismului, negaționismului sau a mesajelor discriminatorii, nu constituie o limitare a libertății de exprimare, ci reprezintă expresia unei atitudini civic-democratice, reacționând în fața opiniilor sau comportamentelor nedemocrate, care, direct sau indirect, invită la discriminare sau marginalizare socială, la ierarhii arbitrare între cetățeni.

MOTIVAȚIA PROIECTULUI

Motivația principală a proiectului este faptul că tema propusă spre cercetare nu s-a bucurat de atenția cuvenită în România, cu excepția câtorva abordări timide, care nu s-au concretizat în lucrări publicate, cu circulație cel puțin națională, care să facă posibilă conștientizarea problematicii ce ține de Holocaust și evrei.

Modul de abordare al cercetării reprezintă o încercare esențială de a redescoperi adevărul istoric cu implicații sale ce țin de diurnul social și politic.

O altă motivație importantă o reprezintă încercarea de a aplica o metodologie care să se bazeze pe interdisciplinaritate – istorie, demografie, sociologie, hermeneutică, politică, mass-media, etc., ceea ce ar putea reprezenta cheia succesului unui astfel de demers.

Faptul că, pe lângă nenumăratele scrieri, memorii și documente deja cercetate dispunem de un fond arhivistic inedit, oferă posibilitatea de a avea la dispoziție un câmp vast de cercetare.

SCOPURI ȘI OBIECTIVE

Un prim scop constă în depistarea și cercetarea unui material documentar cât mai vast și a unei bibliografii care să acopere necesitățile unui asemenea demers: din punct de vedere metodologic, toate categoriile de scrieri referitoare la Holocaust, și, nu în ultimul rând, bibliografia specială fiecărei teme în parte.

Printre celelate scopuri se regăsește și folosirea unei metodologii care să asigure un cadru optim cercetării precum și depistarea principalelor problematici referitoare la Holocaust, dar și a subtilităților ce țin de individ și de trăirile și sentimentele provocate de acest eveniment istoric.

Unul dintre obiectivele principale îl reprezintă încadrarea tuturor aspectelor mai puțin evidențiate ale Holocaustului de-a lungul timpului, mai ales în ultimii ani.

Problema centrală a proiectului o reprezintă percepția Holocaustului , ca trecut istoric, și, nu în ultimul rând, ca generator de noi sentimente și politici față de evrei. Un obiectiv deosebit în cecețarea de față îl reprezintă descrierea unor dinamici discursive care contribuie la construirea unei memorii colective oficiale, cercetarea concentrându-se asupra reconcilierii individuale cu trecutul recent în mărturia publică.

În subsidiar se vor trata și alte problematici ale Holocaustului care să prezinte diferite aspecte în dimensiunea reală, dar fără a pierde din coerența subiectului.

METODOLOGIA CERCETĂRII

Având în vedere tema propusă, și multiplele ei scopuri este absolut necesară o *abordare multidisciplinară*, care să ofere o perspectivă complexă asupra evenimentelor, implicațiilor psihologice, sentimentelor, atitudinilor, etc.

Din acest punct de vedere *istoria* reprezintă instrumentul care permite orientarea în timp și spațiu, pentru a surprinde conjunctura spațio – temporală a evenimentelor și persoanelor implicate.

Istoria mentalităților și a imaginarului colectiv reprezintă, de asemenea, o foarte bună perspectivă de analiză a Holocaustului, sub toate aspectele sale, și, în același timp, oferă un bagaj de instrumente voluminos pentru a intra în psihologia individului și mulțimilor.

Interacțiunea dintre istorie și memorie, precum și necesitatea rescrierii istoriei recente sunt alte câteva elemente de analiză metodologică a căror abordare este indispensabilă în contextul analizei percepției istoriei recente într-o Românie aflată mereu în schimbare după Revoluția din 1989. În analiza trecutului recent, cercetarea se concentrează pe ceea ce spun, fac, pe acțiunile sociale realizate de membrii societății, cu accent pe modul în care trebuie tratată memoria individuală și colectivă, pentru a reuși o descriere adecvată a reconcilierii cu trecutul. Procesele de rememorare și uitare nu trebuie înțelese

doar ca procese psihologice și private, ci ca fenomene sociale, publice, experiențe și acțiuni sociale mediate cultural.

Demografia istorică oferă cea mai bună metodologie pentru a prezenta datele esențiale privind participarea României la Holocaust, numărul evreilor trimiși în lagăre, al morților, etc.

Dimensiunea cantitativă a morții reprezintă pentru această cercetare un capitol esențial în vederea *cuantificării morții* și ilustrarea impactului produs de imensitatea pierderilor omenești.

Cercetarea sociologică constituie elementul cheie ale reușitei acestui proiect de cercetare. Nu în ultimul rând, analiza comparată a informațiilor facilitează drumul spre adevărul istoric, atât cât îl putem descoperi.

Și ca metodă de bază folosită se va utiliza *analiza discursului politic* din dorința de a reda cât mai bine realitatea politică românească, precum și *analiza percepției societății civile* care poate fi sau nu în concordanță cu acțiunea și gândirea politică. Metodele sunt reprezentate de psihologia politică, psihologia critică a rasismului, analiza discursului politic, memoria colectivă a evenimentelor politice, reprezentările sociale ale istoriei, modul în care trecutul este construit în vorbire și scris, discursul politic al elitelor, texte oficiale, mărturii publice.

CUPRINSUL LUCRĂRII

Prezenta teză de doctorat, cu titlul „Percepția Holocaustului în România post-comunistă. Discurs politic și atitudine civică”, este alcătuită din trei capitole principale ce reprezintă, de fapt, cele trei paliere pe care este structurată analiza subiectului cercetat.

Lucrarea debutează, firește, cu abordarea aspectelor teoretice ce țin de Holocaust și negarea sa. Capitolul este construit din alte câteva subcapitole care îi conferă substanță. Plecând de la definirea a ceea ce reprezintă Holocaustul și până la definirea a ceea ce este negarea sa, primul subcapitol își propune să abordeze clarificările terminologice esențiale pentru reușita unui astfel de demers științific. Pe lângă simpla definire, nu au putut fi omise formele de manifestare ale negării, cu o aplecare deosebită asupra clasificărilor teroretice ale acestui fenomen.

Nu numai abordarea teoretică a tematicii alese este parte constituantă a primului capitol, ci și perspectiva analitică a problemei. De aceea, următoarele subcapitole fac referire la reacțiile la negarea Holocaustului, aducând în centru cercetării ideea necesității existenței unei legislații în acest domeniu, care să reglementeze situațiile de acest gen. Analiza legislației actuale, în vigoare, la nivel internațional, reprezintă ultima parte a capitolului întâi.

Capitolul second debutează cu problematica rescrierii istoriei recente, mai ales în cadrul acelor societăți în care s-a încercat, de-a lungul timpului, să se aștearnă intenționat uitarea asupra unor evenimente tragice, care nu fac cinste respectivei societăți. Perspectiva abordării istoriei, strâns legată de memorie, capătă o aură ușor filosofică datorită bibliografiei abordate. Planul filosofic al problematicii investigate este, în cel de-al doilea subcapitol, corelat cu perspectiva practică, concretă, aplicată strict asupra societății românești post-revoluționare. Astfel, ultima parte a capitolului tratează felul în care România, prin reprezentanții săi politici, a decis să răspundă fantomelor trecutului în ceea ce privește evenimentul tragic al Holocaustului. Contextul socio-politic în care s-a realizat această confruntare cu trecutul este deosebit de important, jucând chiar un rol esențial, determinant în acest demers. Astfel, capitolul trece în revistă evenimentele principale, pornind de la decizia de a înfrunța trecutul, acceptarea acestuia și măsurile instituționale care aveau ca scop conștientizarea opiniei publice despre tragedia Holocaustului și recunoașterea contribuției României la acest eveniment.

În ultima parte a tezei de doctorat am încercat să realizez o diagnoză socio-politică a percepției Holocaustului și a evreilor în România. Subcapitolele acestei părți tratează diverse aspecte. În primul rând, este vorba despre felul în care au fost receptate acțiunile politice care au vizat recunoașterea implicării României în Holocaust și felul în care au fost ele puse în practică. Au avut sau nu măsurile întreprinse de autoritățile române rezultatele scontate? În contextul recunoașterii publice, s-a înregistrat un interes sau, dimpotrivă, dezinteres, al societății civile față de problema Holocaustului și a evreilor? Acestea sunt doar câteva dintre întrebările la care ultima parte a acestei cercetări încearcă să găsească răspunsuri.

SURSE ȘI BIBLIOGRAFIE

În ceea ce privește sursele și bibliografia folosită, o mare parte dintre cele mai importante documente se află în arhiva domnului prof. dr. Michael Shafir, și multumită ajutorului domniei sale, accesul la ele nu reprezintă o problemă.

Partea teoretică a lucrării, ce ține de clarificarea unor concepte de bază în analiza Holocaustului, este acoperită, în mare parte, de cartea *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, a lui Michael Shafir, unde conceptele cheie ale lucrării mele sunt pe larg explicate : *Holocaust, negare, trivializare, uitare*. O altă carte indispensabilă pentru cercetarea mea este lucrarea Deboarei Lipstadt, *Denying the Holocaust: the growing assault on truth and memory*, unde *adevărul și memoria* sunt confruntate cu *negarea*.

În descoperirea *adevărului* și a evaluării *memoriei*, lucrărea lui François Bédarida, *Histoire, critique et responsabilite*, cea a lui Alain Besançon, *Le malheur du siècle. Sur le communisme, le nazisme et l'unicité de la Shoah*, sau Hans-Georg Gadamer, *Adevăr și metodă*, Paul Ricoeur, *Istorie și adevăr*, precum și câteva lucrări ale lui Pierre Nora, *Le retour de l'événement și L'ère de la commémoration* stau la baza bibliografică a capitolului intitulat *Confruntarea cu trecutul*, capitol în care se încearcă realizarea unei diagnoze a conștiinței și memoriei colective românești.

Dar partea de negare a Holocaustului este cel mai bine reflectată în lucrările unor varii autori, cum ar fi : Gheorghe Buzatu, Ion Coja. Analiza acestor documente este esențială pentru a demonstra existența negaționismului în România și mecanismele prin care se face cunoscut. În ceea ce privește discursul politic, pe de o parte, analiza declarațiilor oficiale ale autorităților din România, precum și documentele care vizează rezolvarea problematicei Holocaustului sunt studiate și analizate pentru a putea descrie cu acuratețe mediul politic românesc. Pe de cealaltă parte, atitudinea civică va face studiul unei anchete sociologice, a cărei structură să reflecte cât mai clar sentimentele și păreri opiniei publice românești cu privire la evenimentele petrecute în România, precum și față de evrei.